

ΝΕΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΕΔΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ. ΚΟΥΤΑΛΟΥ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΜΑΡΑΣΛΕΙΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Ο ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ
1962

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι αλήθεια, ότι ο άνθρωπος δοκιμάζεται σήμερα από μια κρίση τόσο βαθειά όσο ποτέ άλλοτε. Ο σύγχρονος τεχνικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται από μια βαθύτατη αντινομία, γιατί ενώ του παρέχει τεράστιες δυνατότητες για την ανάπτυξή του, ταυτόχρονα τον απειλεί με φοβερό αφανισμό. Αλλά και η αντίθεση των συγχρόνων κοινωνικο - πολιτικών και πνευματικών ρευμάτων είναι τόσο έντονη, ώστε παίρνει τη μορφή τραγικών συγκρούσεων και φέρει τον άνθρωπο σε άμηχανία ποιό δρόμο να ακολουθήσει για την όσο γίνεται πιό όρθη τοποθέτησή του μέσα σ' ένα κόσμο γεμάτο από αντινομίες και ποιό τρόπο να χρησιμοποιήσει για την καλύτερη κατά τὸ δυνατό οργάνωση τῆς ζωῆς του. Σ' ὅλη τὴ μακραίωνη ἱστορία του ποτέ άλλοτε δὲν ἔνοιωσε ὁ ἄνθρωπος τόσο βαθειά όσο σήμερα τὴν ἀνάγκη τῆς ἀναδρομῆς σὲ μιὰ πηγὴ, ἀπὸ ὅπου θὰ μπορούσε νὰ ἀντλήσει φῶς γιὰ τὴν καθοδήγησή του στὴ δύσκολη πορεία πὸν ἀκολουθεῖ καὶ δύναμη γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ χάος πὸν ἀπειλεῖ.

Τὴν πηγὴ αὐτὴ ἄλλοῦ δὲν τὴ βρίσκει παρὰ στὴ θεώρηση τῶν ὑπερβατικῶν ἀξιῶν, δηλαδὴ στὸν κόσμον τοῦ καθαρῦ πνεύματος. Ὅχι πὼς ἡ θεώρηση αὐτὴ προσδιορίζεται ἀπὸ μιὰ τάση φυγῆς, μὰ οὔτε καὶ πὼς μιὰ τέτοια ἀνάγκη πάει νὰ θεραπεύσει. Ἰσα - ἴσα ἡ ἀξιολογικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ κόσμου, συνέπεια τῆς θεώρησης τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων ὑπερβατικῶν ἀξιῶν, εἶναι ὁ πιὸ πρόσφορος τρόπος γιὰ τὴν ἀρτιώτερη οργάνωσή του καὶ γιὰ τὴν ἀντίστοιχη ἀξιολόγηση τῶν διαφόρων τομέων τῆς ζωῆς. Ἐτσι μόνο θὰ μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νὰ συγκροτήσει τὸ πιστεύω του μὲ βάση ἕνα πλῆθος ἀξιῶν, πὸν νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν ἱεραρχία των καὶ ἔτσι μόνο θὰ μπορέσει νὰ κἀνὴ τὴν ἀντίστοιχη ἱεράρχηση τῶν μορφῶν ζωῆς μὲ συνέπεια τῆς συνειδητῆ προσχώρησής του σ' ἐκεῖνες, πὸν ἐξυπηρετοῦν τὴν τελολογία καὶ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ καθαρῦ πνεύματος, ὀδηγώντας τον στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς του. Ἡ συνθετικὴ αὐτὴ, πάνω σὲ βάση ἀξιολογικὴ, θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου παίρνει συγκεκριμένη μορφή στὰ πλαίσια τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ πρακτικὴ

της σκοπιμότητα και η θεωρητική σπουδή είναι τόσο στενά συν-
υφασμένες, ώστε η κάθε μιά των παίζει για την άλλη ρόλο προσ-
διοριστικού αίτιου. Σ' αυτή τή σύνθεση βρίσκεται η ένότητα τής
Φιλοσοφίας σαν ενεργός βίωση μορφῶν ζωῆς πού προσδιορίζει
τὸ καθαρὸ πνεῦμα καὶ σαν συγκεκριμένη των ἔκφραση καὶ πραγ-
μάτωση μέσα στὸν τομέα τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας.

Γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς τέτοιου σκοποῦ εἶναι φανερὴ ἡ ἀνά-
γκη ἑνὸς συστηματικοῦ κατατοπισμοῦ πάνω στὴν προβληματο-
ποίηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς τόσο ἀπὸ ἄποψη πραγματολο-
γικῆ ὅσο καὶ δεοντολογικῆ. Τὴν ἀνάγκη αὐτὴ θέτει σαν ταπεινὴ
τῆς φιλοδοξία νὰ θεραπεύση ἡ «**Νέα Φιλοσοφικὴ Ἐγκυκλο-**

παιδεία». Ἡ ἰδιοτυπία τῆς προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιό-
τητα μιᾶς πλήρους καὶ συστηματικῆς εἰσαγωγῆς στὶς πιὸ ἐνδια-
φέρουσες περιοχὲς τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ ἀνάπτυξη κάθε θέματος
μέσα στὸν περιορισμένο χῶρο ἑνὸς ἄρθρου, ὅπως συμβαίνει στὶς
συνήθειες ἐγκυκλοπαιδεῖες, θὰ ἦταν ἀνεπαρκῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπέ-
κτασή του στὰ ὄρια μιᾶς ἐκτενοῦς πραγματείας θὰ ἀπαιτοῦσε
ἀπὸ τὸ μέσο καὶ μὴ εἰδικευμένο στὴ Φιλοσοφία ἀναγνώστη μιὰ
προσπάθεια, πού δὲν θὰ μπορούσε νὰ καταβάλλῃ ὄχι μόνο γιὰτι
τοῦ λείπει ἡ σχετικὴ προπαιδεία, ἀλλὰ καὶ γιὰτι ὁ χρόνος του
εἶναι πολὺ περιορισμένος. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο κλίναμε σκόπιμο ἡ
«**Νέα Φιλοσοφικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία**» νὰ πάρῃ τὴ μορφή αὐ-
τοτελῶν καὶ συντόμων μελετῶν, ὅπου μαζὶ μὲ τὴν τοποθέτηση
τῶν σχετικῶν μὲ τὰ θέματα προβλημάτων νὰ γίνεται ὁ κατατο-
πισμὸς πάνω στὶς λύσεις πού δόθηκαν κατὰ καιρούς, ἀλλὰ καὶ
νὰ δίνεται ταυτόχρονα ἡ πιὸ ὀρθὴ κατὰ τὴ γνώμη μας λύση των.
Σ' αὐτὸ συνίσταται ἡ σύνθεση τοῦ πραγματολογικοῦ καὶ τοῦ δεον-
τολογικοῦ στοιχείου, πού ἐνέχει ἡ προβληματοποίηση τοῦ κό-
σμου καὶ τῆς ζωῆς.

Μὲ σαφῆ συνείδηση τῆς σημασίας καὶ τῶν σκοπῶν τῆς φι-
λοσοφικῆς θεώρησης καὶ σπουδῆς παραδίδομε τὴ «**Νέα Φιλο-**

σοφικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία» στὸ ἀξιότιμο ἑλληνικὸ ἀναγνωστικὸ
κοινό, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς κάποια θετικὴ ὑπηρεσία θὰ προσφέρῃ
στὴ χώρα μας καὶ κάποια ζωτικὴ πνευματικὴ ἀνάγκη τοῦ ἑλλη-
νικοῦ λαοῦ θὰ ἰκανοποιήσῃ.

Ἀθήνα, Γενάρης 1962

Δ. Χ. Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ' ένα γενικό νόημα ο υπαρξισμός είναι τόσο παλαιός όσο και η Φιλοσοφία. Κάθε φορά που ο άνθρωπος περνάει μια δοκιμασία, αναζητεί μια βάση σωστή όχι μόνο για να εξηγήσει τον εαυτό του, αλλά πιο πολύ να τον διασφαλίσει από τους κινδύνους που τον απειλούν. Μια τέτοια βάση βρίσκει στην προσωπική του ύπαρξη, γιατί αυτή του παρουσιάζεται σαν μια άμεση και θετική πραγματικότητα, που του παρέχει πηγαία και πρωτογενή εμπειρία. Στην ιστορία της φιλοσοφίας δεν είναι σπάνιο να συναντήσουμε κανείς φιλοσόφους, όπως π.χ. το Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Άγιο Αύγουστινο, τον Pascal κ.ά., που θεωρούν την ανθρώπινη ύπαρξη σαν θεμελιακό πρόβλημα μελέτης και που η φιλοσοφία των θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υπαρξιστική φιλοσοφία. Η τοποθέτηση όμως του προβλήματος πάνω σε μια βάση τόσο γενική δεν θα ήταν σωστή. Βέβαια, στις αντιλήψεις των φιλοσόφων που αναφέραμε το πρόβλημα του ανθρώπου έχει θεμελιώδη σημασία, δεν παύει όμως να θεωρηθεί σαν αφετηρία για τη θεώρηση του πραγματικού στο σύνολό του και για τη συγκρότηση ενός γενικού ερμηνευτικού συστήματος του κόσμου, πράγμα που ο υπαρξισμός σ' ένα στενότερο νόημα αποκρούει κατηγορηματικά. Δεν μπορεί φυσικά να αρνηθεί κανείς, πως και στα πλαίσια του συγχρόνου υπαρξισμού διατυπώθηκαν αντιλήψεις, που αποβλέπουν σε μια γενική θεώρηση του είναι. Π.χ. ο Heidegger και ο Sartre θεμελιώνουν, από τη δική του ο καθένας σκοπιά, μια οντολογία με τη μόνη διαφορά πως για τη σύστασή της το σπουδαιότερο ρόλο παίζει η θέση και η θεώρηση του υποκειμένου σε αντίθεση με τις οντολογίες των κλασικών φιλοσόφων, που ξεκινούν από μια αφετηρία αντικειμενική και θεμελιώνονται σε μια βάση επίσης αντικειμενική. «Η παλαιά οντολογία, λέγει ο Lavelle, είναι μια φιλοσοφία του είναι. Στην υπαρξιστική φιλοσοφία όμως ο όρος ύπαρξη σημαίνει το υποκειμενικό ενέργημα που την θέτει και την ολοκληρώνει. Δεν προϋποθέτει μια δυσμενή θεώρηση της

οὐσίας, ἀλλὰ μιὰ ἀδυναμία νὰ τὴν ἀναγάγη σὲ πραγματικὴ κατά-
 σταση μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ
 ὑποκειμένου» ¹. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἐννοια τοῦ ὑπαρξισμοῦ πρέ-
 πει νὰ περιορισθῇ στὰ στενὰ πλαίσια τῶν ἀντιλήψεων ἐκείνων,
 ποὺ πρεσβεύουν, ὅτι ἡ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἄμεση ἐμπει-
ρία κι' ὄχι συστηματικὴ ἐπιστήμη. Ὁ ὑπαρξισμὸς διδάσκει, πὼς
 κάθε ἀνθρώπος ἔρχεται στὸν κόσμον μὲ ὠρισμένες προσωπικὲς δυ-
 νατότητες, ποὺ χρέος ἔχει νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.
 [Τὸ ἐπίκεντρο τῆς ὑπαρξιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ φροντίδα τοῦ
 ἀνθρώπου γιὰ τὸν ἑαυτό του, γιὰ τὴν προσωπικὴ του ὑπαρξὴ καὶ
 γιὰ τὴ διασφάλισή της ἀπὸ κάθε κίνδυνον.

Ἄν ὁ ὑπαρξισμὸς γνωρίζῃ σήμερον τέτοια ἀνθήση, εἶναι γιὰτι
 στὴν ἐποχὴ μας, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ, ἡ ἀνθρωπό-
 τητα βρίσκεται σὲ κίνδυνον. Καὶ τὸ παράδοξο εἶναι, ὅτι ὁ κίνδυ-
 νος ποὺ διατρέχει σήμερον ὁ ἀνθρώπος, προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο
 τὸν ἑαυτό του. Τὸ πάθος του γιὰ τελειωτικὲς ἀλήθειες στὸ πεδίο
 τῶν ἐπιστημῶν τὸν ὠδήγησε σ' ἕναν ἐπιστημονικὸ ὀλοκληρωτισμὸ
 μὲ συνέπεια ὄχι μόνον νὰ χαλκευθοῦν δεσμὰ στὴν ἐλεύθερη ἔρευνα,
 μὰ καὶ νὰ παραγνωρισθῇ πέρα γιὰ πέρα ἡ προσωπικὴ του τύχη.
 Γι' αὐτὸ ὑψώνει φωνὴ διαμαρτυρίας γιὰ νὰ κατοχυρωθῇ ἀπὸ τὴν
 κυριαρχία τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἀποβλέποντας στὴν ἐνοποίηση
 τοῦ πραγματικοῦ καὶ στὴν ἐρμηνεία του μὲ τὴ μορφή- ἑνὸς ὅσο
 γίνεται πιὸ καλὰ ὀργανωμένου ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη συστήματος,
 τείνουν ὡστόσο νὰ ὑπαγάγουν τὴ συγκεκριμένη ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ
 στὰ πλαίσια μιᾶς διαλεκτικῆς ξένης πρὸς αὐτήν. Εἶναι λοιπὸν φυ-
 σικό, ἡ ἀντίδραση τοῦ ὑπαρξισμοῦ νὰ κατευθύνεται στὴν ἐννοια
κάθε συστήματος. Τὸ σύστημα θεμελιώνεται πάνω στὴ λογικὴ

1. Introduction à l'ontologie, σελ. 7.— Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀσκό-
 πων ἐπαναλήψεων στὶς ὑποσημειώσεις καθιερώνομε τὶς ἀκόλουθες
 βραχυγραφίες :

α) op. cit., δηλαδή ἔργο ποὺ μνημονεύσαμε, σὲ περίπτωσι ποὺ
 στὴν παρούσα μελέτη γίνεται χρῆσις ἑνὸς μόνο ἔργου τοῦ συγγραφέα
 ποὺ ἀναφέρομε.

β) Ibid., δηλαδή στὸ ἴδιο ἔργο τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ὅταν τὸ ἔργο
 μνημονεύεται στὴν ἀμέσως προηγούμενη ὑποσημείωσι τῆς ἴδιας σε-
 λίδας.

καὶ ἡ λογικὴ σκέπτεται πάντοτε μὲ τρόπο μαθηματικό, εἴτε στὸν ἀπαγωγικὸ συλλογισμό στηρίζεται εἴτε στὸν ἐπαγωγικό. Ἡ λογικὴ προϋποθέτει κλειστὸ καὶ ὀλοκληρωμένο σύστημα, ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶναι γίνεσθαι καὶ διαρκῆς προοδευτικὴ πορεία. Ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη εἶναι ζωντανὴ καὶ συγκεκριμένη πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ συστηματικὴ τῆς θεώρησης εἶναι καθαρὴ ἀφαίρεση. Ὁ χρόνος τῆς μηχανικῆς καὶ τῶν φυσικῶν νόμων εἶναι χρόνος τυποποιημένος καὶ συνεπῶς παραποιημένος ἀπὸ τὴ διάνοια, ἐνῶ ὁ πραγματικὸς χρόνος εἶναι συνεχῆς διάρκεια, ὅπου γίνονται τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ ποὺ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει μὲ τὴν ἀμεση ἐμπειρία καὶ τὴν ἐνεργὸ βίωση. Ὅπως κάθε πρᾶγμα, τὸ ἴδιο καὶ ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν αὐτόνομη ἀντικειμενικὴ ὄντοτητα κι' ὄχι σὲ σχέση μὲ τὴ σκεπτόμενη διάνοια. Κάθε ὕπαρξη ἀποτελεῖ σύνθεση τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ χρονικοῦ στοιχείου ἢ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν χρονικῶν τῆς προσδιορισμῶν, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ μιᾶς ὁποιασδήποτε ἀναγωγικῆς ἐνέργειας εἴτε ἐπαγωγικῆς εἴτε ἀπαγωγικῆς μορφῆς. Αὕτὴ εἶναι ἡ ἔννοια καὶ ἡ ιδιότης τοῦ ἀπολύτου, ποὺ δίνει στὰ πράγματα ὁ ὑπαρξισμός. Μπορεῖ βέβαια νὰ εἴμαστε σὲ θέση, ἐνεργώντας ἐπαγωγικὰ καὶ ἀφαιρετικὰ, νὰ συλλαμβάνωμε τὴ γενικὴ ἔννοια μιᾶς κατηγορίας ἀντικειμένων (π.χ. τραπέζι, κύκλος, χρῶμα κλπ.), στὴν πραγματικότητά ὅμως μόνο τὰ ἀπειρα ἀντικείμενα ποὺ συνθέτουν τὴν κατηγορία ὑπάρχουν κι' ὄχι ἡ γενικὴ τους ἔννοια¹. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἴμαστε σὲ θέση, ξεκινώντας ἀπὸ γενικὲς ἔννοιες ἀκόμα καὶ γεμάτες ἀπὸ ὑπαρκτικὸ περιεχόμενο, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν πλατωνικῶν Ἰδεῶν, νὰ οἰκοδομοῦμε ἕναν ὀλοκληρὸ κόσμον. Ἡ ἐνέργεια ὅμως αὕτὴ εἶναι τὸ ἴδιο αὐθαίρετη, γιατί ἡ ὕπαρξη εἶναι αὐτόνομη καὶ δὲν τὴν γεννᾷ μόνος του ὁ ἀνθρώπινος λογισμός.

Ὡστόσο ἡ σύνθεση τῶν χωρο - χρονικῶν προσδιορισμῶν τοῦ πράγματος ἐμφανίζεται μὲ τέτοια ποικιλία ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν μορφῶν παρουσίας καὶ μὲ τέτοια ἀστάθεια ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ δυνατοῦ ἢ τοῦ μὴ δυνατοῦ, ὥστε καμμιά ἀναγκαιότητα νὰ μὴ διέπη τὴ συγκεκριμένη ὕπαρξη, ὅπως φαίνεται σὲ μιὰ ὠρισμένη

1. Πρβ. Sartre J. - P, La nausée, σελ. 166.

ιστορική στιγμή. Ὁ πυθαγόρειος πίνακας π.χ. εἶναι ἀναγκαῖος καὶ σὲ καμμιά στιγμή δὲν μπορεῖ ἢ διαλεκτικὴ τῶν ἀριθμῶν νὰ εἶναι διάφορη. Τὸ συγκεκριμένο ὅμως πρᾶγμα εἶναι ὅπως παρουσιάζεται, ἀλλ' αὐτὸ γίνεται τυχαῖα καὶ θὰ μπορούσε νὰ μὴ ὑπάρχη καθόλου ἢ νὰ εἶναι διάφορο ἀπὸ ὅ,τι εἶναι. Ἐπομένως ἢ ὑπαρξὴ ἔχει χαρακτηῖρα ἐνδεχομενικὸ κι' ἀφοῦ εἶναι ἔτσι, καμμιά συστηματικὴ Λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν πλησιάσῃ ἀποτελεσματικά. Οὔτε τὴ γένεσή της μπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ, οὔτε τὴν ὑπόστασή της νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ.

Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι μιὰ φιλοσοφία τῆς ζωῆς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναπτύσσεται μέσα στὸ πεδίο τοῦ ἀφηρημένου καὶ χωρὶς νὰ ἀποβλέπῃ στὴ συγκρότηση μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῆς ζωῆς. Ὅπως χαρακτηριστικὰ λέγει ὁ Jolivet μιλώντας γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Kierkegaard, ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι πιὸ πολὺ μέθοδος ζωῆς κι' ὄχι εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία¹. Ἡ ζωὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου εἶναι καθαρὰ ἀτομικὴ τοῦ ὑπόθεσης. Γι' αὐτὸ καὶ τὴν παγκόσμια ἱστορία δὲν τὴ θεωρεῖ σὰν ἓνα στίβο, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται χωρὶς νὰ ἔχῃ συνείδηση τῆς ἀποστολῆς του. Ἐχοντας συναίσθηση τῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ φιλόσοφος ὀργανώνει τὴ ζωὴ του ὅπως θέλει καὶ μὲ τὴ δράση του μπαίνει στὴν ἱστορία τοῦ καιροῦ του καὶ τῆς δίνει τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα. Ἐχθρεύεται κάθε γενίκευση καὶ γι' αὐτὸ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ἐλεύθερο ὄν κι' ὄχι ὄργανο ἑνὸς γενικώτερου μηχανισμοῦ, ποὺ πάει νὰ στραγγαλίσῃ τὴν ἐλευθερία του.

Ὁ σύγχρονος ὑπαρξισμὸς ἀνάγει τὴν προέλευσή του στὴ φιλοσοφία τοῦ δανουῦ φιλοσόφου Kierkegaard. Ὅταν ὁ Kierkegaard φάνηκε τὸν περασμένο αἰῶνα στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος, στὸ φιλοσοφικὸ στερέωμα τῆς Εὐρώπης μεσουρανοῦσε τὸ ἄστρο τοῦ Hegel. Ἡ κυριαρχία του ἦταν τόσο ἔντονη, ὥστε ἢ ὑπαρξιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Kierkegaard πέρασε σχεδὸν ἀπαρατήρητη. Στὰ χρόνια μας ὅμως ποὺ ἢ ἀνθρωπότητα πέρασε καὶ περνάει μιὰ τόσο φοβερὴ δοκιμασία, ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Karl Jaspers τὴν ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια καὶ μὲ τὴν ἐπίδραση ποὺ δέχτηκε ἀπ' αὐτὴν, συγκρότησε μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς

1. Les doctrines existentialistes, σελ. 58.

μορφές τοῦ σύγχρονου ὑπαρξισμοῦ. Ταυτόχρονα καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Gabriel Marcel, ὁ Heidegger καὶ ὁ Sartre μελέτησαν τὸ πρόβλημα τῆς ὑπαρξῆς ἀπὸ τῆ δική του ὁ καθένας σκοπιὰ καὶ ἔτσι συγκροτήθηκε ὁ σύγχρονος ὑπαρξισμὸς μὲ τὸ διαφορισμὸ τῶν ἀντιλήψεων ποὺ θὰ ἰδοῦμε πιὸ κάτω. Στὴν ἀνάλυση τῆς κάθε μιᾶς ἀπὸ τίς βασικὲς μορφές τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἐκθέτομε μὲ ὅσο γίνεται πιὸ δυνατὴ ἀντικειμενικότητα τὴν ἀποψη ποὺ πρεσβεύει καὶ κάνομε ὕστερα μὲ τὴν ἴδια ἀντικειμενικότητα μιὰ σύντομη κριτικὴ, ὅπου προσπαθοῦμε νὰ καταδείξωμε τὰ ἀσθενῆ τῆς σημεία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ε. ΠΑΡΣΙΝΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

S O E R E N K I E R K E G A A R D ¹

Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΥ

Ι. — ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΡΞΙΣΜΟΣ

Κατὰ τὸν κυριώτερο ἑκπρόσωπο τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας, τὸν Hegel, ἡ οὐσία τοῦ πραγματικοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα. Ἡ σύνθεσις τοῦ κόσμου ὅπως καὶ ἡ διαλεκτικὴ του πορεία προσδιορίζονται ἀπὸ μιὰ λογικὴ αἰτία. Συνεπῶς ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ διαπίστωση τοῦ τρόπου διαλεκτικῆς τῆς λογικῆς αἰτίας, πὺν συντελεῖ ὥστε κάθε περιοχὴ τοῦ πραγματικοῦ νὰ ὑπάγεται ἀπὸ ἄποψη ἐρμηνείας στὰ πλαίσια ἑνὸς συστήματος. "Ὅσο ὅμως κι' ἂν φαίνεται σωστὸ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἡ πραγμάτωσή του δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλο πρᾶγμα. Οἱ ὑπαρκτικοὶ ὄροι τοῦ πνεύματος μέσα στὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας τὸ ἐμποδίζουν νὰ πετύχῃ τὴν ἀνώτατη φυσικὴ του ἀπόδοσι. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ἡ ἱστορία δὲν ὑπάγεται ἀπόλυτα στὴν καθαρὴ λογικὴ καὶ ὠρισμένα γεγονότα, ὅπως πόλεμοι καὶ ἄλλα συμβάντα, βρίσκονται σὲ ἀνοιχτὴ ἀντίθεσι πρὸς τὴ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου. Μέσα στὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας τὸ πνεῦμα δὲν ἀναγνωρίζει τὸν ἑαυτὸ του,

1. Ὁ Kierkegaard γεννήθηκε στὴν Κοπεγχάγη στὰ 1813. Σπούδασε θεολογία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς γενέτειράς του. "Ἐνα γεγονὸς ἐπηρέασε βαθύτατα τὴ ζωὴ του, ἡ διάλυσις τῆς μνηστείας του μετὰ τὴ Regina Olsen. Παρὰ τὸ σφοδρὸ ἀμοιβαῖο ἔρωτά των ὁ Kierkegaard ἀρνεῖται νὰ παντρευτῇ τὴ Regina γιὰ λόγους πὺν ἐκθέτομε πιὸ κάτω στὴν ἀνάλυσι τῆς φιλοσοφίας του. Τὸ ψυχικὸ του ὅμως τραῦμα τοῦ προξένησε ἀθεράπευτη μελαγχολία καὶ τοῦ στοίχισε τὴ ζωὴ. Πέθανε νεώτατος, σὲ ἡλικία 42 ἐτῶν, στὰ 1855. Τὰ κυριώτερα ἔργα του εἶναι: Ἡ ἔννοια τῆς εἰρωνείας, Φόβος καὶ τρόμος, Ἡ ἐπανάληψι, Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωνίας, Πραγματεία γιὰ τὴν ἀπελπισία, Ἀσθένεια μέχρι θανάτου κ. ἄ.

νοιώθει ξένο πρὸς αὐτόν, εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Hegel, μιὰ δυστυχισμένη συνείδηση, πού ἀγωνίζεται νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὰ δεσμά της καὶ νὰ ξαναβρῆ ὅ,τι ἔχασε κατὰ τὴν κοσμοποίησής της, δηλαδή τὴν παλαιὰ της καθαρότητα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, τὸ κάθε τί θὰ ξανάρθη στὴ σωστή του θέση μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἱστορίας, δηλαδή ὅταν μετὰ τὸ κλείσιμο τοῦ κύκλου τῆς ἱστορικῆς ζωῆς πραγματοποιηθῆ μιὰ ταυτότητα ἀνάμεσα στὸν καθαρὸ λόγο καὶ στὴν πραγματικότητα. Νὰ λοιπὸν σὲ τί συνίσταται ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ παράδοξος χαρακτήρας τῆς ἱστορίας ἐξ αἰτίας τοῦ ποιοτικοῦ διαφορισμοῦ τῶν παραγόντων της καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ὄρθό της νόημα, ὅπως φαίνεται καθαρὰ στὸ σκοπὸ πού ἐπιδιώκει.

Βλέπομε λοιπὸν, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel ἀναγνωρίζει στὸ πνεῦμα τὴ δυνατότητα νὰ προσδιορίσῃ ἀπὸ κάθε πλευρὰ τὴν ὕπαρξη. Ὁ ὑπαρξισμὸς ὅμως τοῦ Kierkegaard ἀρνεῖται ἓνα τέτοιο πρᾶγμα. Ἀνάμεσα στὴ σκέψη καὶ στὴν ὕπαρξη ὑπάρχει μιὰ τόσο ριζικὴ ἑτερογένεια, ὥστε καμμιά δυνατότητα δὲν ἔχει ἢ σκέψη νὰ προσδιορίσῃ τὴν ὕπαρξη, οὔτε κι' ἡ ὕπαρξη προσφέρεται στὴ σκέψη γιὰ ἓνα τέτοιο σκοπὸ. Σκέψη καὶ ὕπαρξη ἀπλῶς συνυπάρχουν κι' ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ κἀνῃ μιὰ ὁποιαδήποτε σύζευξή των, τὸ ἀποτέλεσμα καὶ γιὰ τὶς δυὸ θὰ ἦταν ἡ πλήρης ἐκμηδένιση. Ἀνάμεσά τους γίνεται μιὰ πάλη μέχρι θανάτου, λέγει ὁ Kierkegaard,¹ γιὰτι πρόκειται γιὰ δυὸ ὄρους ἀντίθετους, πού ὁ ἓνας ἀναιρεῖ τὸν ἄλλο². Κάθε ἀπόπειρα γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης μετὰ τὴ σκέψη, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ cogito, ergo sum τοῦ Descartes, εἶναι γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀληθινὴ δολοφονία³. Ἡ σκέψη εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένο, τὸ λογικὸ, τὸ ἀναγκαῖο, ἐνῶ ἡ ὕπαρξη εἶναι κάτι τὸ συγκεκριμένο, τὸ πραγματικὸ μὰ καὶ ταυτόχρονα ἐνδεχομενικὸ. Ἡ κοσμικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel εἶναι ἓνα ἀφηρημένο κατασκευάσμα. Προϋποθέτει μιὰ ἀρχὴ καὶ ἓνα τέλος μετὰ ὄρια αὐστηρὰ καθωρισμένα, ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶναι ἀπεριόριστη διάρκεια καὶ αἰώνιο γίγνεσθαι. Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Hegel, λέγει

1. Post - scriptum, σελ. 117.

2. Πρὸβ. Wahl J., La pensée de l'existence, σελ. 25.

3. Kierkegaard S., Gesamelte Werke, VII, σελ. 8. *Νησιώτη Ν.*,

* Ὑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις, σελ. 77 καὶ σημ. 1.

ὁ Kierkegaard, εἶναι ἀνεδαφική, γιατί συλλαμβάνει ἢ ὑποθέτει γενικούς νόμους, πού διέπουν λειτουργικά τὸ εἶναι καὶ τὴ Σκέψη σὲ μιὰ ὑπερβατικὴ σφαῖρα ἔξω ἀπὸ τίς αἰσθητὲς φαινομενικότητες. εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναπτύξῃ δραστηριότητα ὁ ἄνθρωπος μὲ βάση ἓνα μεταφυσικὸ σύστημα, γιατί μετασχηματίζει τὴ συγκεκριμένη πραγματικότητα σὲ ἀφηρημένη δυνατότητα καὶ τὴν ἐκμηδενίζει ὀλοκληρωτικά.

Τί εἶναι σύστημα ; ἀναρωτιέται ὁ Kierkegaard. Σὰν διάρθρωση τοῦ πραγματικοῦ σύστημα εἶναι μιὰ σταθερὴ καὶ αὐστηρὰ τυποποιημένη μορφή του. Σὰν ἐρμηνεία τοῦ πραγματικοῦ εἶναι μιὰ σύνθεση τοῦ πνεύματος, πιστὰ προσαρμοσμένη στὴ μορφολογικὴ καὶ γενικώτερα στὴν ὄντολογικὴ του διάρθρωση. "Ὅπως κι' ἂν ἔχῃ ὅμως τὸ πρᾶγμα, στὸν τομέα τῆς ὄντολογίας καὶ στὸν τομέα τῆς ἐρμηνείας ὅ,τι ἦταν νὰ γίνῃ, ἔγινε καὶ περιθώρια γιὰ δράση δὲν ὑπάρχουν. "Ὁ περιορισμὸς ὅμως αὐτὸς δημιουργεῖ στὴν ὑπαρξὴ ἓνα κλίμα ἀσφυκτικό, πού ἀκινητοποιεῖ κάθε δύναμη μέσα της, εἴτε λανθάνουσα εἶναι εἴτε πραγματικὴ. ὑπαρξὴ σημαίνει εἶναι καὶ τὸ εἶναι ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἔχει μέσα του τὴν ἑτερότητα, δηλαδή τὸ στοιχεῖο τοῦ διαφορισμοῦ σὲ λανθάνουσα κατάσταση, σημαίνει κίνηση, ἀλλαγὴ, προοδευτικὴ πορεία, γίνεσθαι. "Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς διαλεκτικῆς πορείας δημιουργεῖ στὴν ὑπαρξὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ δραστηριότητα. Γι' αὐτὸ καὶ συναφῆς μὲ τὴν ὑπαρξὴ εἶναι μιὰ ἀνοιχτὴ διαλεκτικὴ πρὸς κάθε δυνατότητα. Τὸ σύστημα ὅμως θέτει φραγμοὺς καὶ προκαθορίζει αὐστηρὰ ὄρια στὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ δράση. «Τὸ σύστημα, λέγει ὁ Kierkegaard, βρίσκεται σὲ ἀντίθεση, μὲ τὴ ζωὴ, ὅπως τὸ ἐρημικὰ κλειστὸ πρὸς τὴν ἀνοιχτὴ διαλεκτικὴ»¹. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο διαπιστώνει μιὰ ἀνοιχτὴ διάσταση, ἓνα χάσμα ἀγεφύρωτο ἀνάμεσα στὴ σκέψη καὶ τὴν ὑπαρξὴ.

Τὸ σύστημα προὑποθέτει μιὰ ἀρχὴ καὶ ἓνα τέλος. Ἀνεξάρτητα ἂν στηρίζεται σὲ πρωτογενῆ ἀξιώματα ἢ σὲ δευτερογενεῖς ἀρχές, ὥστόσο ἡ ἕναρξὴ σημειώνεται μὲ μιὰ θεμελίωση πάνω σὲ βάση ἐξωτερικὴ σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπαρξὴ. Κι' ὕστερα ἀπὸ τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι ἐνεργεῖται ἐπιλογὴ ἀρχῶν μὲ βάση ἓνα σχῆμα

1. Post - scriptum, σελ. 78 - 79.

προκαθορισμένο, αυτό σημαίνει ότι η έναρξη του συστήματος εγκαινιάζεται με μια αυθαιρεσία. Όσο για το τέλος του συστήματος, αυτό τοποθετείται στο τέλος της ιστορίας, όπου ο Hegel διαπιστώνει την αποκάθαρση του πνεύματος από τα στοιχεία της εμπειρίας. Έδω όμως βρισκόμαστε μπρός σε μια σειρά από ανυπέρβλητες δυσκολίες. Το πνεύμα, λέγει ο Kierkegaard, είναι ενεργός δύναμη με αιώνια αξία κι' όχι μια οντότητα που εκπληρώθηκε ή αποστολή της. Σ' αυτό το νόημα ο εγγελισμός και γενικότερα η συστηματική φιλοσοφία δεν μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για την οργάνωση μιας ηθικής. Η ηθική προϋποθέτει μέλλον και δράση, ενώ το πνεύμα στη συστηματική φιλοσοφία πέρασε στο παρελθόν και καμμιά προοπτική για δράση δεν του ανοίγεται.

«Η εποχή που ζούμε είναι δική μας, γιατί τη διαμορφώνουμε με τη δράση μας και μάς ανήκει αποκλειστικά. Ο κόσμος της εποχής μας είναι κόσμος δικός μας, γιατί τον συγκροτούμε με τον τρόπο της ζωής μας. Για τον υπαρκτισμό απόλυτο είναι η ανθρωπινή ύπαρξη κι' όχι η παγκόσμια ιστορία. Τα προβλήματά του ο άνθρωπος καλείται να τα λύσει μόνος του, αν υποτεθεί πως κάποια λύση είναι δυνατή. Βέβαια, κυριαρχημένος ο άνθρωπος από μια τάση αποφυγής τραγικών συγκρούσεων και δυσαρέστων διαπιστώσεων καταφεύγει στις εύκολες λύσεις. Και η συστηματική φιλοσοφία του προσφέρει πολλές. Ανέλαβε να σκεφθεί γι' αυτόν με τον ίδιο τρόπο που τα πολιτικά κόμματα προσφέρουν στους οπαδούς των έτοιμο το πιστεύω των. Γιατί να κάνει τον κόπο να σκεφθεί, τη στιγμή που ο συστηματικός φιλόσοφος τον πρόλαβε και μάλιστα του έτοιμάσε μια τόσο λαμπρή σταδιοδρομία στο κοσμικό γίγνεσθαι αναγνωρίζοντάς τον, όποιος κι' αν είναι, σαν φορέα του καθολικού πνεύματος και σαν παράκλητο της παγκόσμιας ιστορίας; μια τέτοια φιλοσοφία ο υπαρκτισμός την έχθρεύεται. Μια φιλοσοφία που ισοπεδώνει τα εμπόδια και εκμηδενίζει τεχνητά κάθε δυσκολία ο Kierkegaard την απορρίπτει. «Ο,τι κι' αν κάνει ο άνθρωπος, οι δυσκολίες μένουν και γι' αυτό επιβάλλεται να τις αντιμετωπίσει θαρραλέα. Όπως στον καιρό του Kierkegaard, έτσι και σήμερα το λεγόμενο συστηματικό και επιστημονικό πνεύμα αναθέτει την τύχη της ανθρωπότητας στα χέρια

μιάς μηχανικῆς ξένης πρὸς τὴν ὑπόστασιν καὶ τὸ πραγματικὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπου. Στὶς συγκρούσεις καὶ στὶς ἀντινομίες ποὺ χαρακτηρίζουν κάθε συγκεκριμένη κατάσταση ἢ κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ, ἢ γεφύρωση τοῦ χάσματος εἶναι ἀδύνατη κι' ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ κἀνῃ ἀνεπιφύλακτα τὴν ἐκλογὴν του καὶ νὰ προσανατολισθῆ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ποὺ τοῦ ταιριάζει. Μιὰ τέτοια μεταφυσικὴ ποὺ θὰ προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, θὰ παρέλκε κάθ' ἡθικὴν δράσιν, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ Hegel, ποὺ μὲ μέσο τῆ συνθέσεως καὶ μέσα στὰ πλαίσιά της ἐνώνει τὶς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴ θέσιν καὶ στὴν ἄρνησιν. Τὸ ἀφηρημένον καὶ λογικὸ αὐτὸ σχῆμα δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ στὴ ζωὴ καὶ νὰ συμφιλιώσῃ συγκρούσεις συνειδησιακῶν καταστάσεων. Στὴ συγκεκριμένη ζωὴ ἐκεῖνο ποὺ προέχει, εἶναι ἡ ἐνεργὸς βίωσις τῶν μορφῶν της καὶ στὶς ποικίλες ἀντιθέσεις ποὺ δημιουργεῖ, ἐκεῖνο ποὺ ἐπιβάλλεται εἶναι ἡ ἐκλογὴ, ἡ ἀπόφασιν, ἡ ἄμεσιν δράσιν. Ἡ ἐνεργὸς βίωσις τῆς ζωῆς εἶναι ἄρνησιν τῆς γενικότητος καὶ ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία θεμελιώνεται ἀποκλειστικὰ πάλιν στὴ γενικότητα καὶ τὴν ἀφαίρεσιν.

II.— Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Τρεῖς εἶναι κατὰ τὸν Kierkegaard οἱ βασικοὶ τρόποι ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου: ἡ αἰσθητικὴ ζωὴ, ἡ ἡθικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ. Σὰν νοηθοῦν ὅμως στὸ πλάνο μιᾶς συνέχειας, ἀποτελοῦν στάδια πορείας καὶ διαδοχικοὺς σταθμοὺς, ἀπὸ ὅπου περνάει ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ φτάσῃ στὴν ποθητὴ ὀλοκλήρωσιν καὶ νὰ γνωρίσῃ τὰ ἀληθινὸ νόημα τῆς ζωῆς.

A. Αἰσθητικὴ ζωὴ

Ἡ αἰσθητικὴ ζωὴ ἀρχίζει μὲ μιὰ ἰδιότυπην στάσιν ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα, μὲ τὸ ρομαντισμόν. Ρομαντικὸς εἶναι ὅποιος δὲν ἀνέχεται κανένα ζυγὸν κι' ἀναζητεῖ τὴν ἀπόλαυσιν χωρὶς νὰ τὴν ὀλοκληρώσῃ. Πετᾷ ἀπὸ πόθον σὲ πόθον δημιουργώντας μιὰ σειρά ἀπὸ εὐθυμίας διαθέσεις, χωρὶς ὅμως νὰ τις ἱκανοποιῇ. Ἡ πραγματικότης γι' αὐτὸν δὲν ἔχει νόημα, γι' αὐτὸ καὶ τὴ διαλύει σὲ δυνατότητα δημιουργώντας νέας προσδοκίας. Βρίσκεται

στή σφαῖρα τῆς ὄνειροφαντασίας, δημιουργεῖ παραμυθένιους κόσμους καὶ τοὺς γκρεμίζει μόνος του. Πάντοτε ὀρμητικός, ποτὲ ὅμως δημιουργικός. Στεῖρος καὶ ἄγονος, τὸ συναισθάνεται βαθειὰ καὶ γι' αὐτὸ παρὰ τὴ φαινομενική του εὐθυμία, στὸ βάθος νοιώθει πόνο καὶ θλίψη. Ὁ Kierkegaard τὸν ἀποκαλεῖ δυστυχισμένη συνείδηση κι' ἔξω ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ ὄρου, τίποτε τὸ κοινὸ δὲν ἔχει μὲ τὴ δυστυχισμένη συνείδηση, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Hegel. Ἐπαναστάτης σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς του, ποτὲ ὅμως ἐπίμονος στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπιτυχία. Ἡ ἀντίθεσή του μὲ τὸ πραγματικὸ φαίνεται καὶ στὴν ἐναντίωσή του στὴ ροὴ τοῦ χρόνου. Γιὰ νὰ διατηρηθῆ αἰώνια νέος, ἀντιστρέφει τὴ ροὴ του. Ὁ αἰσθητικὸς τοῦ Kierkegaard μοιάζει μὲ τὸν Δὸν Δουὰν τοῦ Mozart, ποὺ ἐπιζητεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ σύνθεση μὲ τὴ νοσταλγία τοῦ παρελθόντος καὶ μὲ τὸν πόθο τοῦ μέλλοντος.

Μιὰ ἀνώτερη βαθμίδα καὶ μεταβατικὸς ταυτόχρονα σταθμὸς ἀνάμεσα στὴν αἰσθητικὴ καὶ στὴν ἠθικὴ ζωὴ, εἶναι ἡ εἰρωνεία¹. Ὁ εἰρων ἔχει κοινὰ σημεῖα μὲ τὸ ρομαντικὸ. Ἐνότητα στὴ ζωὴ του δὲν ὑπάρχει, σὲ καλὲς σχέσεις μὲ τὸν ἑαυτό του δὲν βρίσκεται. Ὅσο διαφέρει ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ, γιὰτὶ ξύπνησε μέσα του ἡ ἀνθρώπινη φύση καὶ τοῦ δίνει βαθειὰ τὴ συναίσθηση τοῦ τραγικοῦ χαρακτῆρα τῆς ζωῆς του. Δὲν ἀντιμετωπίζει ὅμως τὸν κόσμο κατὰ μέτωπο, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ τὸ κωμικὸ στοιχεῖο ὡς μέσο γιὰ νὰ τὸν ἀπογυμνώσῃ ἀπὸ κάθε ἔννοια σοβαρότητας, χωρὶς φυσικὰ τὸ ἐνέργημα τοῦτο νὰ τὸν ἀφήνῃ πέρα γιὰ πέρα ἀδιάφορο. Ἀπ' ἐναντίας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση τοῦ κωμικοῦ κρύβει βαθύτατο πόνο. Φυσικὰ γιὰ ἠθικὴ ζωὴ στὴν πληρότητά της δὲν μπορεῖ ἀκόμα νὰ γίνῃ λόγος, δημιουργεῖται ὅμως ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀπόκτησή της.

Ἡ συναίσθηση τοῦ τραγικοῦ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀπελπισία, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς αἰσθητικῆς ζωῆς καὶ τὴ φάση ποὺ τὸν προετοιμάζει ἔντονα γιὰ τὴν ἠθικὴ ζωὴ. Μὲ τὴν εἰρωνεία ὁ ἄνθρωπος ἀρχισε τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀξιῶν, περιπλανήθηκε ὅμως ἄσκοπα ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Σ' αὐτὴν τὴν

1. Kierkegaard S., Ges. Werk., VII, σελ. 157. Νησιώτη Ν.,

* Ὑπαρξισμὸς καὶ χριστιανικὴ πίστις, σελ. 55, 57.

περιοχή δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξή του. Ἐπιπλέον, ὁ πειρασμὸς τοῦ δημιουργεῖ τὴν αὐταπάτη πὼς εἶναι ἕνας μικρὸς θεός. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ἐναντίωση στὴ θεότητα καὶ συνεπῶς ἁμάρτημα. Ἔτσι οὔτε στὴν ἐσωτερικότητά του μὲ τὴ μορφή τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἐγὼ μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ τὸν ἑαυτό του, οὔτε κι' ἐξω ἀπὸ τὸ εἶναι του σὰν ἀντικειμενικὸ ἐγὼ. Ὅσο προσπαθεῖ νὰ πιάσῃ τὸν ἑαυτό του, ἄλλο τόσο γλυστράει ἀνάμεσα στὰ ἴδια του τὰ χέρια. Μπρὸς λοιπὸν σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία φτάνει σὲ πλήρη ἐκμηδένιση καὶ ἀπελπίζεται. Ἡ ἀπελπισία ὅμως εἶναι ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας, γιατί αὐτὴ θὰ τὸν ὀδηγήσῃ στὴ λύτρωση. Γιὰ νὰ γίνει ἀποτελεσματικὴ, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀρνηθῇ ἀπόλυτα καὶ τελειωτικὰ τὸ πεπερασμένο γιὰ νὰ βρῇ τὸ αἰώνιο καὶ ἀπόλυτο ποὺ ἐνέχει στὴ σύστασή του¹. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀπελπισία εἶναι διάλυση τοῦ ατόμου ὄχι ὅμως καὶ ἀπώλεια, ἀλλὰ διαχωρισμὸς καὶ ἀνάδυση τοῦ ἀπείρου μὲ τὴ μορφή ἑνὸς προσώπου, ποὺ ἔχει βαθύτατη τὴ συναίσθησή τῆς εὐθύνης, τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας του. Πιὸ χαμένος δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χάνεται μέσα στὴν ἀπελπισία, μὰ ἐκεῖνος ποὺ ἔχασε τὴν ἀπελπισία, γιατί γι' αὐτὸν διέξοδος καὶ τρόπος σωτηρίας δὲν ὑπάρχει. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κατηγορικὴ προσταγή τοῦ Kierkegaard εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «ἀπελπίσου καὶ κάνε μόνος σου ἐκλογή τοῦ ἑαυτοῦ σου». Στὴ θέση τῆς καρτεσιανῆς ἀμφιβολίας ὁ Kierkegaard βάζει τὴν ἀπελπισία σὰν μέσο ποὺ ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὑπαρξή.

B. Ἠθικὴ Ζωή

Πρῶτο στάδιο τῆς ἠθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ αὐθυποχρέωση. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος συγκρότησε τὸν πίνακα τῶν ἀξιῶν του, ἔφτιαξε τὸ πρόγραμμα τῆς ζωῆς του καὶ δὲν ὑπαναχωρεῖ. ἔχει συνείδηση τῶν εὐθυνῶν του καὶ παίρνει τὴν εὐθύνη τῶν ἀποφάσεών του μὲ τὴν ἐνταξί του στὰ πλαίσια ἑνὸς τρόπου ζωῆς. Στὸ στάδιο αὐτὸ ἀνήκει ἡ μορφή ζωῆς τοῦ πολίτου καὶ τοῦ συζύγου. Ἐκλογή τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ κάνῃ συνειδητὰ καὶ νὰ ἐπαγρυπνῇ σὲ κάθε στιγμή. Ὅπως

1. Πρβ. Jolivet R., Les doctrines existentialistes, σελ. 54.